ДЖОН АПДАЙК
(США)

Малюнок О. Петрової

КИЗИЛОВЕ ДЕРЕВО

ОПОВІДАННЯ

Коли я народився, мої батьки і їхні старі посадили кизилове дерево в боковому дворику великого білого будинку, де потім минули всі мої дитячі роки. Я досить рано засвоїв, що це дерево — мій ровесник і, в певному розумінні, я сам. Шкода, що я ніколи не дивився на нього зблизька і тепер не можу напевне сказати, яким кольором воно цвіло — присутність кизилового дерева збереглася в моїй пам'яті не виразніше, ніж присутність власної тіні. Зрештою, для мене воно справді було тінню: якби це дерево раптом померло, якби перестало рости на своєму звичному місці в боковому дворику, мені здалося б, що з мого життя пішло щось таке, без чого не можна існувати — в моєму житті це кизилове дерево стало таке ж необхідне, як світло чи повітря. Нині мені, звісно, важко просити вас уявити собі те дерево, що його я й сам поганенько уявляю, і все-таки згадка про нього здається мені обов'язковою, вона мовби знову повертає мене в життя нашого дому, яким воно було в ті далекі часи. Справді-бо — не встиг я воскресити в пам'яті наш дім, як мені вже здається, що на мене знову війнуло солодким і вогким диханням трави на нашому подвір'ї. Траву щойно скошено, мати йде муріжком, штовхаючи перед собою косарку, за нею чимчикує бабуся,

вона згрібає мокру траву в чималі купи, а дід стоїть собі збоку й попахкує сигарою, невимушено підперши лікоть правої руки пальцями лівої. Синюватий димок в'ється йому з-під вусів і тане в густому вечірньому повітрі — таким здоровим і завжди вологим повітрям я більш ніде не дихав, це повітря — частина мого дитинства, частина Пенсільванії.

Батька вдома немає, він подався до міста в якихось своїх справах — мій батько свідомий громадянин нашого міста, мало того, що він учитель середньої школи, так ще на додаток погодився виконувати обов'язки диякона в місцевій церкві; та мені відомо тільки одне: окрім усіх цих своїх справ, він іще якийсь незбагненний блукач, я це відчуваю усім своїм єством.

Я згадав про кизилове дерево, й ось із куточка пам'яті вже виринає інший спогад— побілені вапном дошки курника в глибині нашого подвір'ячка. Зразу за курником починався паркан, далі йшла алея. Була в нас і повітка, яка нам потім правила за гараж — автомобіль з'явився в нас лише в кінці нашого міського життя, він-бо й став головною причиною нашого переїзду на ферму. Між курником і повіткою був вузький простір, сюди, вірний своїм сільським звичкам, ходив до вітру мій дід. Маленький, я теж користувався цим місцем, як убиральнею, і, коли приспічувало, робив своє діло тут, у цьому вузькому проході по дорозі до школи, територія якої починалася зразу ж за нашими володіннями. Земля в цьому маленькому проході ховала в собі безліч сюрпризів — тут можна було знайти різноманітні камінчики, клапті паперу і скалки кольорового скла. У цій частині двору, де завше стояла тінь, якимсь дивом проросло насіння, і тепер під стінами повітки та курника зеленіли кущі кропиви. Вся земля тут була безнадійно брудна, бо тут-таки височіла купа попелу, на якій ми щовечора з урочистою церемонністю спалювали вчорашню газету. За багато років земля довкола цієї купи на кілька ярдів стала сіра від попелу. У дротяній загорожі цяпали курчата. Їх розводила моя бабуся, вона їх годувала й доглядала, а коли приходив час, стинала їм голови з предковічним мистецтвом, якого я потім уже ніколи й ні в кого не бачив. Я часто уважно дививсь на важку колоду, яка правила за ешафот, весь її зріз був оздоблений малесенькими шийними пір'їнками, що прилипли до дерева разом з кров'ю.

Я дивлюся на моріг перед будинком і бачу, як ним скрадається кіт, він перебирає лапами по мокрій траві й низько припадає до землі з огиди. Кота звуть Томмі, він живе в курнику і не розбещений увагою. Томмі вважається рідкістю, він геть чорний, навіть шерсть на грудях у нього чорна. На кущах ліщини, яблунях і вишнях сваряться пташки і з криком носяться між вітрами. Ще в нас є велика, заросла диким виноградом альтанка, кам'яний жолоб, доріжка з битої цегли, живопліт з вовчого лика заввишки в пів людського зросту й безліч кущів, за якими я люблю гратися в піжмурки з друзями. Перед будинком — клумба з фіалками, яку ми на зиму вкриваємо мачулою. Повітря таке густе, що здається важким, воно сповнене прілих пахощів свіжоскопаної землі, серед іншої городини в нас росте схожа на ріпу капуста, яка називається кольрабі і якої я потім вже більше ніколи не бачив і не куштував від тих днів, коли висмикував її просто з землі і їв брудними руками.

ІСТОРІЯ

Моє дитинство минало в світі, що стояв на двох незримих катастрофах — загальній кризі й другій світовій війні. За період між 1932 роком, коли я народився, і 1945 роком, коли ми переїхали на ферму, містечко Шиллінгтон змінилося, наскільки я міг помітити, дуже мало. Незайнята ділянка землі поряд з нашим будинком на Філадельфія-авеню так і лишилася вільною. Всі будинки на нашій вулиці зосталися на місці й анітрохи не змінилися. Рік у рік з задніх вікон нашого будинку так само видніли спортивні майданчики біля школи. Найближче до нас лежало футбольне поле. За ним, трохи ліворуч, стояло приміщення самої школи і впритул до неї — котельня — її збудували в 1920 році з тієї самої червоної цегли. Футбольне поле було оточене кільцем бігової доріжки з утрамбованої жужелі. Далі йшли тенісні корти, а за ними починалися володіння богадільні, відгороджені від шкільних подвійним рядом високих дерев. На обрії синіли хмари, де-не-де розірвані відрогами гори Пенн. У цій горі добували рінь, а коло її підніжжя розкинулося місто Рідінг.

Довкіл нашої ділянки загадково звивалася й бігла далі вузька ріниста алея, надто маленька, щоб мати право називатися вулицею. І все ж таки в нашому районі вона була відома під назвою Шиллінг-стріт і вела до купки безладно розкиданих будівель; вздовж неї стояли хліви, курники, кузня і невеличкий тартак, хатина, в якій жив сліпий жебрак, а також чарівний грот, перетворений на гараж; цементова підлога в ньому блищала, мов сандалове дерево, від мастила, що капало на неї з автомобілів, а в брудно-чорній пащі гаража дзюрчав сріб-

ний фонтанчик з водою для пиття, який викидав найхолоднішу воду в світі. Вона була така холодна, що вже за першим ковтком зуби починало ломити від нестерпного болю. З другого боку алея вливалася в Ланкастер-авеню — головну нашу магістраль, якою ходили тролейбуси. Усі ці роки Пеппі Шиллінг, єдиний нащадок землевласників, що лишився живий і чиїм іменем назвали цю алею та саме передмістя, походжав Філадельфія-авеню, вимахуючи своїм тоненьким ціпком. З-під капелюха Пеппі вибивалося біле як сніг волосся, а на вилозі його сюртука танцював білий ланцюжок із шпильок, що ними його преміювали в дитинстві за ідеальне відвідування недільної школи. Щоосені кінські каштани ронили на землю свої такі гарні, але, на жаль, зовсім непотрібні плоди, щовесни кизилове дерево все ширше розкидало свою крону, а крива ліщина за будинком щоразу тими самими гілками затуляла нам увесь краєвид із задніх вікон.

Усередині нашого дому зміни були теж невеликі. Дід з бабусею все ще не вмирали, хоч на вигляд здавалися дуже старенькі. Батько й досі вчителював у середній школі — він дістав це місце невдовзі після мого народження. Після мене не народився більш ніхто — я був єдина дитина. 1932 року народилося безліч таких єдиних дітей, тому я не прошу тут вибачити мені за те, що не пам'ятаю в собі такого почуття, що мені треба на когось рівнятися чи з когось брати приклад. Усі п'ятеро мешканців нашого дому неначе замкнулися в п'ятикутній зірці, яка розбилася б удрізки, якби довелося впустити туди шостого.

В домі у нас не було улюбленців. Кота Томмі ми годували на ганку, бо ж сам він був надто дикий, щоб посягати на кухню. Тільки моїй бабусі, що теж була по-своєму дика, Томмі дозволяв приластитися до себе. Томмі з'являвся у нас на ділянці дедалі брудніший, а одного разу не прийшов зовсім. Пропав, наче його ніколи й не існувало — то була смерть. Потім була в нас іще вивірка Міллі, ми годували її земляними горіхами, і незабаром вона стала зовсім ручна, брала їх нам просто з рук в альтанці, зарослій виноградом. Я досі пам'ятаю тремтіння маленьких брунатних зубенят, що хапливо підбирають у мене з долоні горіх — то було саме життя. Але Міллі теж з'явилася до нас із свого маленького світу. Вона не наважувалася підходити близько до будинку і, попоївши, верталася на своє дерево.

Обстава нашого будинку, яка здавалася мені тоді така бездоганна, була завжди однакова, хоча в дитинстві це й не вкладалося в межі мого зорового сприйняття. Можливо, спочатку вона планувалась як тимчасова, а потім меблі забули розставити зручніше, і вони лишилися в будинку чужими, начебто їх допіру втягли з вулиці. Річ у тім, що мої батько й дід самі були випадковості, нехарактерні навіть для початку тридцятих років. Коли батька звільнили з телефонної компанії, де він з'єднував шматки кабеля, вони з матір'ю довго тинялися — мені так ніколи й не пощастило зрозуміти, як саме довго, — по всій західній Пенсільванії, мандруючи по рідних містах і живучи в готелях і мебльованих кімнатах. Назви тих міст — я запам'ятав тільки двоє з них, Хацлтон і Олтуна — ще й тепер зринають у моїй пам'яті, наче живі істоти, з обличчями, що ними я нагородив їх у дитинстві, коли чув, як про них згадують мої батьки. Вони пережили всі ці жахи, але на мою матір самотні дні, проведені в зачиненій кімнаті за пасьянсом або романами Тургенєва, повії, що жили на долішніх поверхах, і голодні волоцюги, які ночували на лавках пітсбурзьких парків, вплинули так, що пробудили в ній почуття наївного щастя від того, що вона живе, нарешті, в своєму домі. Іноді мені здається, що я пригадую, як ми з матір'ю сидимо біля вікна й виглядаємо батька, коли він повернеться додому після багатьох тижнів відсутності. Я бачу матір у нашій маленькій вітальні, тримаю долоні на ребрах батареї опалення і бачу у вікно, як батько перелізає через живопліт і прямує до альтанки. Я відчуваю, як збудження матері, що стоїть поруч, передається мені й зливається з моїм збудженням. Але мати каже, що цього не може бути, бо роботу в телефонній компанії батько втратив задовго до мого народження.

Мій дід походив із сім'ї фермерів, яка проживала в південній частині нашої округи. Він досяг неабияких успіхів, що й дозволило йому завчасу піти на відпочинок. Великий заміський будинок, який він купив, щоб поселити в ньому свого онуку, — оце й усе, що в нього лишилося. Пізніше дід і батько об'єднали свої вичерпані ресурси сил та майна і разом зі своїми дружинами почали жити одним домом. Нині мені здається, що вони й самі не вірили, що ця згода між ними триватиме довго — для всіх моїх чотирьох дорослих наставників Шиллінгтон назавжди зостався тимчасовим притулком, рятівною колодою посеред бурхливої річки, непередбаченою зупинкою в мандрівці, яка почалася далеко й давно. Лише я один належав цьому місту. Незрозумілі шерехи, що поселилися в цьому домі, відлунювали в ньому важкою, рипучою луною, та для мене вони лишалися такою самою незбагненною загадкою, як Міллі й Томмі.

ГЕОГРАФІЯ

Усі події в просторі відбуваються за тими самими законами, що і в часі. Містечко заповнювали предмети, які мені, хлопчиськові, здавалися фантастичними й лиховісними, навіювали побожний жах.

У кінці нашої вулиці була богадільня округи — величезна жовта будівля, що тонула серед безлічі садів та лужків і була оточена глиняною стіною. З боку вулиці стіна була така низька, що на неї вільно могла вилізти дитина, зате з другого боку вона була величезна і неприступно висока — впасти з неї означало пролетіти вниз футів двадцять, а то й тридцять, тобто цілком достатньо, аби розбитися на гамуз. Мені й досі неясно, чому володіння богадільні лежали в такій низині. Тепер я вже нізащо не збагну, якому землемірові, що був несповна розуму, вдалося зробити таке планування ділянки богадільні, але в ті часи все це здавалося мені цілком природним. Страхітливу яму простору можна було порівняти з ямою часу, в ній мовчазно тинялися старі в тіні дерев, чиї вершини були нижче моїх ніг — тих людей закинула туди таємнича сила, яка ніколи не торкнеться мене.

Богадільня входила в наше життя багатьма шляхами. З одного боку, мій батько, якого завжди переслідувала бідність, казав, що йому подобається жити так близько від богадільні, бо, коли справа дійде до найгіршого, він хоч дістанеться туди пішки. З другого боку, коли вітер дув зі сходу, сморід свинарні, яка належала богадільні, долітав до самої Філадельфії-авеню. І справді, я пригадую, як нашою вулицею часто гнали свиней з богадільні до різниці, аж на другий кінець міста. За мого дитинства стайня богадільні горіла двічі, я пам'ятаю, як батько — він страшенно любив різні збіговиська — вискакував з дому вночі, як я благав матір, щоб мене теж пустили подивитися, і як мати лишала мене при собі. Другого дня щасливіші діти, котрих опікали менше, ніж мене, розповідали страхітливі версії про дике іржання коней і живцем засмажених корів. Я їм страшенно заздрив, бо мені щастило побачити лише спопелілі, руїни, де-не-де вони ще диміли й розсипалися то тут, то там з моторошним тріском — так на ранок після снігової бурі тріщать у лісі дерева.

Хоч як це дивно, більшість трагедій приходила на нашу вулицю зі східного боку. Я пам'ятаю дві такі трагедії, обидві вони асоціюються у мене в пам'яті з раннім ранком, і з одним і тим самим місцем у сусідстві з нами. Перша трагедія сталася, коли я був зовсім маленький — одного чоловіка переїхав фургон молочника, запряжений конем. Це трапилось якраз навпроти наших вікон, і я потім пильно вивчив навіть місце на асфальті, де це сталося, і все ж ніяк не міг повірити, що таке могло скоїтися. Я гадав, що ці фургони такі ж легкі, як той молочний фургончик, що валявся серед моїх цяцьок; до того часу, коли я зміг розібратися, молочні фургони, запряжені кіньми, назавжди зникли з наших вулиць. Та я ще довго витріщав очі на цей клаптик асфальту і ніяк не міг уторопати, як же таке могло статися. Потім удова розчавленого забралася з цього будинку, і в ньому поселилась інша сім'я. Друга трагедія сталася в будинку через вулицю, напівцегляному будинку, наполовину захованому від очей густими ялинами. У ньому замешкав молодик. Працюючи інструктором зі спорту в літньому шкільному таборі, він примусив одного хлопчика стрибнути у воду на мілкому місці. Той стрибнув, скрутив собі в'язи й помер у нього на руках. Минуло багато місяців, і якось на світанку молодий інструктор пустив собі кулю в лоб. Мені здається, я навіть пам'ятаю той постріл, авжеж, звісно, я пам'ятаю, як мої батьки злякано посхоплювалися з ліжок, намагаючись збагнути, що їх розбудило.

За богадільнею, там, де Філадельфія-авеню переходила в сільський луг і перетинала маленький струмок, порослий диким салатом, праворуч бігла стежка, яка вела до загати при богадільні. То було чималеньке водоймище, куди публіка приходила купатися й ловити рибу. Глинясте дно ставка було всіяне склом від пляшок і погнутими консервними бляшанками. На одному з берегів височіли пожовклі стіни і зогнила підлога старого, дивом уцілілого чумного барака. За ставком ген на південь тягнувся ліс, одним своїм краєм він майже впритул підбігав до міста. Сюди батьки водили мене на прогулянки. Щонеділі, коли тільки погода обіцяла бути сонячною, ми вибиралися до лісу. Він зустрічав нас невгамовним пташиним щебетом, яскравим сонцем і гомінливим верховіттям дерев. Маршрутів було багато. Вздовж лісу тяглося шосе, від нього відходив путівець, який вів на Гріль, петляючи повз гравійний стрімчак і вбогі сільські хатки, такі сумні й неоковирні, що їхніх невидимих мешканців я уявляв собі не інакше як кістяками гравієвого кольору. З цієї дороги ми завжди могли звернути і, перейшовши луг, знову вийти до загати. Або, навпаки, ми могли дістатися сюди від загати, а потім, натрапивши на цю дорогу, іти нею, поки виходили на стежину, якою можна було вернутися до міста через кладовище. Я боявся його похмурих стін і навмисне починав одставати від дорослих, аж поки батько притишував ходу і брав мене

на плечі. Я сидів на цьому хиткому сідалі, страшенно боявся, що беркицьну вниз, але соромився вхопитись батькові за чуба чи за вуха, аби втриматися. У мені боролися страх і хвилювання, і тоді я починав збентежено соватись і проситися на землю. У лісі я над усе любив стрибати по купах сухого ломаччя, для мене було величезною втіхою слухати, з яким тріском ламаються сучки, порушуючи самотність і тишу, що їх так шукали мої батьки. Коли ж на якусь мить я відчував те, що вони від мене вимагали, і втішався вологим духмяним запахом прілого листя, делікатним шарудінням невидимої пташки в живому мовчанні лісу, добродушною плутаниною моху, каміння і папороті, які зчепилися на березі струмка з кореневищем старезного, по-зрадницькому вирваного дерева, — я не казав їм про це. Я належав нашому містечку, і моя стихія була — втоптана грязюка і потріскані тротуари.

Коли ми стали старші, ми сходили вздовж і впоперек усе широке півколо лісів — майже кожне дерево тут було покарбоване незмінними атрибутами кохання, бо саме тут, на ложах з опалої глиці, під шатрами з низько навислих ялинових гілок, наші дівчата дозволяли голубити себе моїм одноліткам; а втім, чутки про це почали ходити між нами, хлопцями, значно пізніше. Чутки були тривожні. Так, наприклад, подейкували, що одна дівчина з нашого дев'ятого класу хвалилася тим, що над усе в світі їй до вподоби купатися голяка у ставку, а потім кохатися під ялинами. Для мене все це було незбагненне й таємниче; проте я пам'ятаю, як у сімнадцять років повів одну дівчину поблукати лісом знайомим з дитинства маршрутом. На той час ми вже переїхали з міста, але жили всього за десять миль од нього, і щоранку їздили з батьком до школи автомобілем. Ми з дівчиною брели тією самою стежкою, на якій я колись потрощив стільки сухого ломаччя, а потім сиділи на широкій, вогкій колоді; була рання весна, й на гіллі над нами де-не-де вже прозирала боязка зелень листя, і, нарешті, я наважився. Я несміливо обняв її ззаду і, просунувши руки під цупке пальто, поклав їх їй на груди. Груди в неї були маленькі, та вона вдячно заплющила очі й відкинула голову навстріч моїм губам. Коли я згадую тепер про це, мені завжди стає трохи прикро, що стільки коштовного часу витратив на безглузді прогулянки з батьками.

Дорога, яка вела до Шиллінгтона через кладовище, проходила повз інше моторошне місце — маєток Дайвса. Від зовнішнього світу його відгороджувала стіна, з якої стирчало гостре каміння і яка тяглася не менше ніж півмилі й була така висока, що батькові доводилося піднімати мене на витягнутих руках, коли я хотів зазирнути за неї.

За стіною з'юрмилася така безліч будівель та прибудов, пофарбованих у зелене, що я не раз сушив собі голову, намагаючись визначити, де ж дім. За всі ці роки я жодного разу нікого там не бачив, усі будинки й прибудови було наглухо забито дошками. Тим часом улітку всі травники в маєтку ретельно підстригали — то була робота духів, кого ж іще. Були там і тенісні корти і навіть — о диво! — майданчик для гри в гольф з прапорцями по кутках. Ці майданчики, підстрижені травники та кущі— все свідчило про те, що в маєтку хтось живе, і від цього в мене складалося враження про багатство, як про щось похмуре, примарне й недоступне, мов сам господь бог. Тут, під стіною, дерева були особливо тінисті, і мені здавалося, що від них віє якимсь особливим, густим і терпким запахом.

Кладовище розкинулось під самою горою й не було захищено від сонця, яке швидко випалило фарбу з маленьких американських прапорців і висушило герань у вазонах на могилах. Кладовище було місцем святкових зібрань, в День пам'яті загиблих тут влаштовували парад. Школярі змагались у велосипедних гонках, спиці на колесах їхніх велосипедів було переплетено жалобними стрічками. Кінчався парад пікніком, на якому виголошували промови, грав духовий оркестр, а хлопчаки стрибали через надгробки. Звідси відкривався казковий краєвид на Шиллінгтон, що простягся між цією горою та горою Слейт; димарі будинків куріли, немов щойно припалені сигарети, по Ланкастер-авеню сновигали автомашини, сонно повзли тролейбуси.

Неподалік від кладовища, перед крайніми деревами лісу, такого незабутнього з перших любовних пригод, була яма з гравієм, де хлопчаками ми грались у партизанів. Нашим ватажком був сором'язливий і хворобливий хлопчик, його мати боялася застуд і завжди примушувала сина ходити в калошах. Батьки купили йому справжній солдатський шолом, сорочку кольору хакі й навіть обмотки, і він вносив воєнний ентузіазм в наші ігри. Ми були то солдатами, то японцями, кричали або «ура», або «банзай», стрибали по камінні й дряпалися по виступах. Мені завжди здавалося, що за одним з таких виступів я можу знайти скарб. Той скарб увижався мені в чорному мішку, перев'язаному шкіряним шнурком, грошей у мішку, звісно, було сила-силенна, та хоч я й уявляв собі той скарб досить ясно, чорного мішка із шкіряним шнурком я так і не знайшов.

Межі Шиллінгтона губляться в моїй пам'яті між цією ямою і великою каменоломнею в далекому кінці міста. Довкола неї були поля, на яких тоді ще щось сіяли. Каменоломня вражала своїми розмірами, в ній були печера й покинута халупа, покрита сірим порохом і захаращена таємничими важелями, шестернями, дротяними лотками та іншим металічним мотлохом. Я часто ходив до каменоломні, від нашого дому туди треба було йти цілу милю. Старші хлопчаки, власники малокаліберок, використовували каменоломню як стрільбище й інколи ранили один одного або менших дітей. Здиратися схилами каменоломні було ще небезпечніше, ніж бігати по стіні богадільні.

Легенди про кохання були тут набагато брутальніші, ніж ті, що заповнювали ліс. Печера внизу була низька й коротка, та все ж досить простора, і завал у ній не загрожував. Стіни печери були з липкої, золотистої глини, і від цього здавалося, що вони можуть завалитися першої-ліпшої хвилини, живцем запечатавши нас ізсередини й заступивши світло. Опріч своїх гігантських розмірів, каменоломня мала ще одну чудову властивість. Дно її вкривала дощова вода, яка взимку замерзала, й тоді каменоломня перетворювалася на чудову ковзанку, зовсім захищену од вітру. На ній не можна було втопитися, чого не скажеш про другу нашу ковзанку — ставок. Хоч льоду тут було менше, фігуристи в каменоломні здавалися вправнішими, дівчатка в червоних рейтузах і коротеньких спідничках хвацько кружляли на льоду або зупинялися на повному ходу, повертаючись на ковзанах і стаючи на зубчаті передки; блискучий крижаний пил виривався їм з-під ковзанів двома однаковими іскристими струминками.

За каменоломнею, ближче до Шиллінгтона, був ринок, який торгував щоп'ятниці й куди я рідко ходив, бо мене приголомшувала така маса овочів. Поряд з ринком протікав каламутний струмок Вайоміссінг, куди ми любили жбурляти камінці, а далі тяглася горбиста місцевість, де навіть у ті роки, коли нічогісінько не будували, звели кілька нових будинків. Ще далі була краща частина міста, яка називалася Лін-Оук; вона підступала ближче до Рідінга і займала всю підошву гори Слейт, з якої я взимку спускався на санчатах. Щоб дістатися туди, доводилося довго йти вулицею, під ліхтарями, тьмяними від холоду; на зворотному шляху полозки санчат деренчали по вкритому кригою асфальту, а ступні ніг нестерпно ломило від снігу, який завжди забивався мені в калоші. Влітку ця гора була ще одним улюбленим місцем прогулянок моїх батьків. На схилах її розкинулися будинки місцевих багачів, серед них і надзвичай модерний дім з білої цегли під пласким дахом; зрештою, під час війни в Лін-Оук лишалося ще багато незабудованого простору, тоді на ньому росли сади, вище яких не було вже нічого, крім диких горбів. Вершина гори являла собою голе, вітряне, дике місце. Звідси на півночі видніли дахи Шиллінгтона, що зливалися з дахами інших околиць в один суцільний подертий килим, який врізався просто в щетинистий центр Рідінга, котрий вимальовувався під синім силуетом гори Пенн. Якщо на півдні Шиллінгтон зливався з сільською місцевістю, то на півночі він зливався з Рідінгом.

Рідінг — містечко з досить сильною промисловістю й тендітною архітектурою, відоме тим, що тут помер славнозвісний композитор Джон Філіпп Суза. Майже півстоліття містом керував мер-соціаліст. Залізницю Рідінга позначено на карті. Кажуть, що Рідінг користується популярністю в гангстерів, бо з його громадян виходять найнадійніші члени судових жюрі на Сході. На вершині гори Пенн здивований турист може побачити японську пагоду, яка дивиться звідси на місто. Та цей короткий перелік неповторних особливостей Рідінга, яким я його пам'ятаю, звісно, аж ніяк не повний. За своєю площею Рідінг значно більший від таких міст, як Гаррісберг, Уїлкс-Баррс або Ланкастер, а відомий менше. І все-таки для мене Рідінг стоїть незрівнянно вище всіх інших міст, бо він перебуває в центрі всього, що мені дороге, і решта його побратимів тільки блідо його повторюють. А який незабутній аромат ішов від нього! Як дивовижно пахло довкола молочним шоколадом і фіалковою туалетною водою, печивом із смаженим арахісом та великими оксамитовими кінотеатрами, смаженою кукурудзою і прохолодною шкірою, пекарнями, які щедро видихали всі свої апетитні запахи, і «салонами вроди» з їхнім слабким запахом перепаленого волосся; книжковими крамничками, що пахнуть клеєм і свіжою друкарською фарбою, будками шевців, громадською вбиральнею з її характерним запахом карболки, і кленами, які притулилися на притихлих вулицях з цеглясто-червоними стінами будинків; і зовсім незвичайний запах тролейбуса, від якого нудить після кожної поїздки — отакий був запах Рідінга, все, з чого складалося моє дитяче уявлення про це велике місто. Це гомінке місто жило своїм життям десь осторонь від мене. Його гомін і загрозлива метушня не вдиралися в сонячну країну, де я жив і де пори року змінювали одна одну, як випуски часописів, а я сам непомітно переходив з класу в клас, від одного дня народження до іншого.

У цій країні було кіно і спортивний павільйон, школа й бакалійні крамниці, мій двір і мої друзі, і кінські каштани на вулицях. Отака була моя географія — в центрі всесвіту був мій Шиллінгтон, довкола нього була округа Беркс, ця округа адміністративною одиницею входила в штат Пенсільванія — найкращий і наймиліший серцю штат в Америці. Довкола Пенсільванії розкинулися Сполучені Штати з великою кількістю населення в правій частині і з великою кількістю посівних площ у лівій. З чисто просторових міркувань не всі люди народжувались, як я, у цьому центрі всесвіту. Багато дітей народжувалося в інших країнах, і ті країни — що казати про материки! — видавалися мені фантастичними й сумними. У світі існувала тільки одна можлива нація — моя. Над усім цим чотирикутним полем, трохи зрізаним по краях — на цьому наполягали наші шкільні вчителі, — існували тільки небо, американський національний прапор і Рузвельт, що злився з ними обома.

ДЕМОКРАТИ

Ми були демократи. Мій дід прожив на світі дев'яносто років, не пропустив жодних виборів і завжди голосував тільки за демократів. Дивовижна низка виборів — така ж приголомшлива, як ланцюжок із шпильок за ідеальне відвідування недільної школи, що красувався на вилозі сюртука Пеппі Шиллінга. Я не історик, щоб зрозуміти політичну традицію, яка сформувала цей несхитний забобон мого діда, я лише знаю, що вона має якусь дотичність до наміру президента Лінкольна вивезти весь скот з цього району Пенсільванії, якщо генерал Лі здобуде перемогу під Геттісбергом.

Батьки для мене зрозуміліші. Події, які сформували їхні погляди, увійшли в мою плоть і кров. У ті часи, коли я ще тільки перебував у материнському лоні, мої батьки уособлювали в собі цілу націю, приголомшену, налякану й сповнену відчаю.

З Рузвельтом повернулася надія — цей простий синонім рятунку є тепер моїм політичним кредо, й мене дуже дивує, що це кредо не поділяють усі і скрізь. Немов існує клас людей, які заперечують, що сонце яскраве. У дитинстві республіканці здавалися мені сліпими драконами, їхнім прототипом у житті був мій перукар, майстер своєї справи й дамський догідник — моя мати досі запевняє, що то був єдиний майстер, який умів мене гаразд підстригти. Жвавий і лисий, він завжди ходив пританцьовуючи по лінолеумі свого салону і з вірністю — не без домішки бізнесу — тримав завжди свій радіоприймач на хвилі спортивної передачі з Філадельфії. Але в питаннях політики він був непримиренний і, коли стриг мене востаннє, рішуче запевняв, що наш президент помер від сифілісу. Я й досі не можу слухати республіканця, що просторікає про політику, без того, щоб не почути над вухом клацання ножиць і не відчути, як на моє обличчя, збуджене й почервоніле з сорому, падає колюче волосся, і тоді мені здається, що моє горло знову стискає задушлива перукарська серветка.

ТЕПЕР

Рузвельт був для мене вершина стійкого світу, його емблема і корона. Він був завжди нагорі. Тепер він лишився пригасаючим спогадом і напівлегендою, тепер він став нереальний і далекий, як епізод у середньовічній хроніці, що оповідає про те, як людина, майже нездатна пересуватися на ногах, провела велику націю через найбільшу в історії світу війну. Тепер мій перукар пішов на пенсію, а моя чуприна перетворилася на безнадійну, посивілу гриву. Тепер з двох моїх улюблених філадельфійських спортивних клубів один виїхав з Філадельфії, а другий раз у раз займає останнє місце, тепер цегляний будиночок мого дитинства належить якомусь лікареві, що прибудував до його фасаду кімнату і влаштував там свою приймальню — тепер усе змінилося. Будинок був справді надто вузький як на свою висоту й площу, що її він займав, з фасаду він мав такий вигляд, наче від нього відкусили шматок, і це завжди дратувало мою матір. Але цей крихкий білий фасад з його зеленими очима вікон і ротом смугастого дашка над дверима був для мене обличчям, а тепер це обличчя зникло. Моє кизилове дерево все ще стоїть у боковому дворику, красується вище, ніж будь-коли, а от ліщину за ним вирубали. Дід і бабуся померли. Помер і Пеппі Шиллінг. Алея його імені тепер випросталася, одяглася в асфальт і називається Бробст-стріт. Тролейбуси вже не ходять. Незабудовані міські ділянки тепер заставлено новими будинками й крамницями. Нові будівлі виросли тепер і в кінці Філадельфія-авеню, а також на всій території богадільні. Самої богадільні вже нема. Її знесено зовсім. Її гаї та ставок перетворено на міський парк, на місці ставка тепер плавальний басейн з хлорованою водою — тепер, перш ніж зайти у воду, всі жінки повинні надягати спеціальні шапочки. Якби я міг знову прийти в будинок № 117 на Філадельфія-авеню й визирнути з його задніх вікон, я побачив би за футбольним

полем і жужельним треком нову школу, що коштувала місту аж два мільйони доларів, а за нею, там, де все ще росте подвійний ряд дерев, який колись відділяв шкільне подвір'я від лугу коло богадільні, в око мені впала й криклива строкатість повоєнних новобудов і потворна арка Харчового Центру, під якою розкинулося справжнє море автомобілів, що чекають на своїх господарів. Там, де раніше достигала пшениця, тепер невтомно вивергають свої рекламні істини гучномовці. Мені довелося не раз проїздити й гуляти по Шиллінгтону,— це трапляється дедалі рідше, — щоби збагнути одну істину, яка тепер здається гранично проста: всі зміни — лише нормальний порядок речей. Непохитна міцність міста моїх дитячих років обійшлася людям страшенно дорого: вони заплатили за неї наслідками кризи і другою світовою війною, такою героїчною зовні і такою жорстокою насправді.

ОТОЧЕННЯ

Різниця між дитинством і юністю повинна бути така: наше дитинство — це те, що належить тільки нам самим; наша юність — це те, що належить будь-якому підліткові серед його оточення. Моїм оточенням була пряма вулиця, завдовжки близько трьох міських кварталів, і з легким нахилом униз, найбільш помітним тоді, коли їдеш на велосипеді. Хоч багато людей з нашої вулиці розбрелося по фабриках та конторах Рідінга, район зберіг свій колишній сільський аромат. У нас самих був чималий город, овочі на ньому ми розводили не задля розваги, а цілком серйозно. Овочі та курчат ми споживали самі, спаржу і яйця продавали сусідам. Мене дуже принижувала ця торгівля продуктами, та я тоді вже був новим поколінням.

Мешканці нашого кварталу були переважно люди, які нещодавно переселилися з ферм — одна зобаста бабуся в кінці вулиці й досі ходила в капелюшку. Найаристократичнішим населенням нашого кварталу були в'язальники — текстильна промисловість Рідінга під час кризи незвичайно розквітла. Я не почувався ні багатим, ні бідним. Гроші на харчі зберігалися в нас у картонній коробці на холодильнику разом з давніми рецептами й рахунками, в ній завжди лежало кілька кредиток та монет. Батькова робота приносила в дім небагато грошей, зате мені платила сповна; вона давала, якщо не почуття престижу, то принаймні якесь відчуття місця. Вже те, що я був син шкільного вчителя, щось важило, і люди мене знали. Коли я простував вулицею до школи, довколишні будинки ніби гукали: «Джонні!» — і я відчував, що посідаю в цьому місті своє, особливе місце.

ШКОЛИ

Початкова школа містилася у великому цегляному кубі, в який були замкнуті малі куби класів; стіни їхні були увішані грифельними дошками й намальованими руками учнів діаграмами. Місто відгородили від спортивних майданчиків дротяною сіткою. Якщо, граючи у футбол, хто-небудь перебивав м'яча через сітку й він залітав у двір до Спітці, винуватець мусив лізти по нього і принести назад. Лазити у двір до Спітці було страшно, але на кожен клас давали тільки по одному м'ячу. Спітці, — здоровенний старий німець із зморшкуватим обличчям, — був відомий як людина настрою, він міг, приміром, віддати вам м'яча зразу, а міг замкнути на кілька годин у своєму гаражі. Спітці ходив не як усі інші люди, й помітити, як він підкрадається, було неможливо — довкола вашої голови раптом стрясалося повітря, і тоді вам на плечі лягали його важелезні кулаки.

До школи ми завжди йшли повз крамничку Генрі на Ланкастер-авеню, де купували всяку всячину, наприклад, цукерки з лікерною начинкою, з обгорток яких усміхалися відомі кіноактори. У жовтні, в День усіх святих, тут продавали маски, вони гойдалися на дротах і зображували китайців, піратів та відьом. Маски брязкали одна об одну і тут, на дротах, здавалися ще страшнішими, ніж на обличчях моїх однолітків; це теж було досить моторошне видовище. Дивно було спостерігати, як страх боровся з аргументами розуму, як ви могли бути абсолютно впевнені, що перед вами всього лиш Марк Вейнріх або Джіммі Трекслер, чиї очі так страшно поблискували і оберталися в мигдалевидних прорізах, і одночасно вас неминуче поймав страх. Я ненавидів цей ефект подвійних очей, що їх дає маска; бачити фізіономію в масці було так само бридко, як людський рот, перевернений на обличчі.

У школі я був вороною. Це те головне, що я виніс із початкової школи. На уроках співів виконавці ділилися на три групи: соловейки, вільшанки й ворони. З роками ці прізвиська мінялися. Траплялося, що ворон називали папугами. Коли послухати наш спів приходили гості з середньої школи або з «міста», ворон виганяли з класу і разом з п'ятикласниками посилали дивитися навчальний фільм про ловлю горбуші на річці Ко-

лумбія. Я пам'ятаю двох таких ворон — себе й ще одну дівчинку з Філадельфія-авеню, чий голос був, сказати відверто, справді дуже сиплий. Я ніяк не міг зрозуміти, чому мене вважали вороною. Самому мені здавалося, що я співаю хтозна-як гарно.

Дівча, що вважалося другою вороною, було першим дівчам, яке я поцілував. Я просто поцілував його якось удень, повертаючись із школи вздовж канави, в якій текла каламутна вода з холодильного комбінату. Мабуть, я поцілував дівча тому, що хтось намовив мене це зробити, але я й далі вперто цілував його кожного дня, як тільки ми доходили до того місця на тротуарі, і цілував доти, поки наш сусід не сказав про це матері. Від матері я дістав сувору догану, завелику як на цей невинний вчинок, й вона рішуче заборонила мені цілуватися.

До школи я ходив здебільшого з дівчиськами. Якось так вийшло, що в 1932 році всі матері на Філадельфія-авеню народжували тільки дівчисьок. Тепер ці дівчиська дражнили самотнього хлопчака, що затесався в їхню зграйку, пісенькою, яку склали спеціально для мене і всюди наспівували:

О, Джонні, Джонні-хлопчику!
Біжи домів, горобчику!

Крім того, вони щоразу крали мій дорогоцінний ранець і ховали його в найнесподіваніших місцях. У старшому класі початкової школи найвродливішу з цих дівчаток обрали Травневою Королевою. У Королеви були грубі коротенькі кіски й рясні веснянки, пам'ятаю, що її мати примушувала її ходити в чобітках майже до самого літа, хоч ми всі давно вже бігали в зручних і легеньких капцях. У неї часто йшла носом кров, і коли ми верталися додому зі школи, вона раптом закидала голову й притулялася до стіни або паркана, поки хто-небудь з нас бігав до канави намочити її носовичок у холодній воді й прикладав його до закривавленого носа. На уроках співів вона була соловейком. Я любив її нестямно й безнадійно.

Любов до цієї дівчинки я проніс через усі класи початкової школи, й тепер, коли я пригадую ті роки, мені здається, що я знову вдихаю запах мокрих пальт і гумових калош. Все, що я робив у початковій школі, я робив виключно для того, щоб завоювати її увагу. Я плекав заповітну мрію, що колинебудь на уроці співів учителька запропонує всім нашим «зіркам» обрати собі партнерів, і вона, соловейко, раптом обере мене, ворону. Вчителька буде шокована, весь наш клас просто отетеріє від здивування, і тоді я здивую їх усіх ще більше: мій голос, що здавався їм такий бридкий, у дуеті з нею раптом виявиться напрочуд сильний і гарний.

Далі події мали розвиватися приблизно так: злившись у цьому пречудовому дуеті, ми з нею очолювали тріумфальний похід. У світі дійсності все було трохи інакше, тріумфального походу все не було, а от ляща в третьому класі я від неї справді схопив. Тоді вона роздавала ті лящі навсібіч, і я ніяк не міг збагнути, за що саме перепадало нашим хлопцям. Те, що вони смикали її за короткі кіски, розсували «блискавку» на її чобітках, хапали за платтячко й дражнили,— в класі всі хлопчаки дражнили її «мопсом», — все те я, звісно, бачив. Та якимсь чином я відчував, що у всіх цих «сіканнях» ховалися своєрідні чари, найохочіше вона розмовляла саме з тими хлопцями, котрі найбільше чіплялися до неї на уроках і на перервах, з ними вона поверталася додому, їхніми іменами списувала обкладинки своїх підручників. І ось, розуміючи цю симпатію чуттям, я теж спробував одного разу завоювати її. Якось перед дзвінком я втрутився в її бійку з одним хлопчиком і смикнув її ззаду за поділ сукні. Вона обернулась і так ляснула мене по щоці, що звук ляпаса почули всі мої однокласники в другому кінці зали. Обличчя моє палало, та я аж не тямився зі щастя, мені здавалося, що тепер у мене на щоці горить знак обіцянки й надії. Але все було не так, відстань між нами лишалася колишня. А я ж не хотів її подражнити, я тільки прагнув, щоб вона приділяла мені більше уваги. Мені не пощастило, і я був у розпачі — тільки діти можуть зрозуміти моє горе, той удар по почуттях, на який часом наштовхуються їхні дитячі залицяння. Як правило, таким дітям не вистачає брутальності в поводженні зі своїми однолітками.

Усі ті роки, що я провчився в початковій школі, я тільки й мріяв, як би його швидше стати учнем середньої школи. Учні середньої школи були високі й чубаті, наскрізь пропахлі тютюном. Вони безтурботно розгулювали вулицею і, очевидно, ні в чому не поступалися дорослим. Їхній світ здавався мені незбагненним, частину цього світу, їхню середню школу, я бачив із задніх вікон нашого будинку. Саме там мій батько щодня здійснював свої таїнства, туди він квапився щоранку, коли одривався від сніданку, й біг із дому з туго напханим портфелем і з кишенею, наїжаченою запасними ручками. Час від часу батько брав мене з собою до цієї школи, і тоді я з насолодою вдихав міцний запах лаку й червоної тирси для підмітання підлоги. Очі мої вбирали все: і розміри парт, і висоту питних фонтанчиків, і фантастичні розміри спортивних снарядів у гімнастичній залі — все, що я бачив там,

навіювало певність, що я дивлюся на зали, в яких уже цілі століття живе казкова раса гулліверів, живе в них життям, сповненим справжнього раювання.

У кінці кожного літа — як правило, це бувало першого понеділка вересня, коли святкували День праці, — ми з батьком входили до його класу, кімнати № 201, і починали готувати приміщення до занять. Ми розпаковували підручники, розвішували по стінах таблиці, розкладали на партах олівці. Підстругати сорок олівців — справа малоприємна й іншим разом видалася б мені нудною, як поденщина, але разом із батьком я відчував від неї утіху. Коли я нині згадую про батька, мені завжди вчувається цей кедровий запах стружок з олівців. Бачити, як його ключ відчиняє дубові двері класу, розкладати підручники та золотаві олівці, вимикати електрику, зачиняти клас і йти в сутінках тьмяно освітленого коридору, а потім, можливо, зупинитися біля розчинених навстіж дверей чужого класу, щоб перемовитися кількома словами з іншим учителем, який, мов казковий чаклун, схилився перед величезним, лакованим глобусом і заповнює якісь анкети, — стільки див здатне зрозуміти і вмістити тільки дитинство.

ПАВІЛЬЙОН

Я вже описав вам усю периферію свого дитинства, тепер мені лишилося додати, що центр його був в іншому місці, він мав у собі цілу колекцію напрочуд гарних місць, чию чарівність мені нині важко описати, надто важливими здавалися вони мені й так багато поглинули моїх годин, що набули нині безплотного кольору моєї душі, яку я завжди уявляв собі блідим видовженим предметом десь між ребрами.

У місті, де я нині живу й де пишу оці спогади, в дощові дні над головою кружляють чайки. До Шиллінгтона чайки не залітали, там по місту літали горобці, шпаки, сороки й вільшанки, та ще іноді в небі плавав канюк, що на своїх нерухомих крилах здавався дитячим змієм на мотузочку, надто довгім, щоб його можна було розгледіти з землі.

Спортивний павільйон був за футбольним полем, на високому плато, з трьох боків оточеним хлібними нивами. У павільйоні була комірчина із спортінвентарем, поряд стояло кілька столів для пінг-понга. Влітку я тут днював і ночував ще з того віку, коли був такий малий, що в очі мені попадала курява, збита ногами гравців. Наша улюблена гра була «бий вище». Грали в неї червоним шкіряним м'ячем, трохи меншим за баскетбольний. Гра полягала в тому, що кожен повинен був ударити по м'ячу так, щоб він долетів до даху павільйону. Кожен мав право на один удар, тож черга охочих посувалася дуже швидко. Гравці, котрим не щастило добити до даху, вибували з гри. Переможцеві надавалося право першого удару, за ним у чергу ставала решта гравців у тому порядку, в якому вони вибували з гри. Такий порядок забезпечував справедливість, гру починали найвищі й найдужчі, а закінчували найменші й найслабші. Чемпіон, який добив м'яча до даху, займав чергу за малюком, який стояв у ній останній. Ця гра була перейнята ідеальною демократією — серед її учасників ніколи не виникало сумнівів щодо вміння слабших товаришів грати в «бий вище». Траплялося, що в черзі охочих спробувати свої сили в хронологічному порядку стояло до тридцяти пар дитячих ніжок. До нашого переїзду з міста я вже твердо рахувався в розряді «чемпіонів», і моє місце в черзі завжди було одне з перших. Я вмів запустити крученого м'яча й примусити його долетіти до самого даху. Ця гра ніколи не набридала. М'яч, який летить під дах, завжди викликав захват. Багато днів провів я в цьому павільйоні; приходив туди о дев'ятій годині ранку, як тільки над будинком школи піднімався американський прапор, і йшов додому о четвертій пополудні, коли комірник забирав у нас м'яча й замикав комірчину.

Було в цій грі ще одно правило. Якщо в попереднього гравця м'яч не торкався даху, вам надавалося право його «врятувати», тобто вдарити по м'ячу, який опускається, з льоту, поки він не встиг торкнутися підлоги. Це правило створювало чудові умови для залицяння — я, наприклад, завжди старався «врятувати» нашу Травневу Королеву, та ще з нами грала інша гарненька дівчина з французьким прізвищем, яка переїхала до нас з Луїзіани і яку прагнули «врятувати» буквально всі хлопчаки. У дванадцять років вона здавалася зрілою, і я добре пам'ятаю, як стояв з іншими хлопцями, чекаючи своєї черги, і пас очима її засмаглі стрункі ноги, коли вона підстрибувала на місці, щоб якомога дужче вдарити по м'ячу. Підстави до такої цікавості в нас уже були — всі стіни павільйону рябіли від малопристойних малюнків, супроводжуваних пояснювальними текстами, а також досить вільних карикатур на найгарніших дівчаток. Якщо поблизу не було комірника і якщо ви були височенькі на зріст, то, підтягнувшись на поперечній балці, могли опинитися на даху павільйону. Тут дорослі не завдавали собі праці, стираючи малюнки й тексти, написані олівцем, і дерев'яні схили даху рябіли забороненим живописом.

У павільйоні час летів непомітно, там усе пашіло пилом і відвагою. То був наш дитячий світ, більш ніде ми не збиралися такими великими компаніями і з такою малою кількістю дорослих довкола нас. То був наш клаптик землі, і нині мені здається, що там ми були полишені тільки на сонце та небо. Подивившись на небо, можна було побачити канюка, або стати свідком ще якого-небудь дива.

ЧУДЕСНА ХМАРА

Дивно, що я ще пам'ятаю про це. Якось у самому розпалі гри в «бий вище» — мені тоді було років шість, а може, й усі дев'ять чи навіть дванадцять — голова моя ненароком закинулася, і я побачив у небі величезну хмару. Хтось, можливо, навіть я сам, крикнув: «Дивіться! Хмара!» Небо було ясне, і хмара на ньому прямо як вродилася, формою вона була майже кругла, бездоганно кругла, заважали тільки рвані краї, а сама — здоровенна, неначе цілий материк, похмура всередині і ясно-сріблиста по краях. Розміри її приголомшували, то було більше, ніж диво, то було диво, яке здійснилося. Ніколи потім, ні в дитинстві, ні вже дорослим, не бачив я такої величезної хмари. Навіть у дощовий день, коли все небо геть укривалося хмарами, ми ніколи не звертали на них уваги. А коли ми дивилися на цю хмару, нам здавалося, що випадково не спрацював затвор фотокамери, встановлений на нормальну витримку, й тому весь кадр заповнено дивовижним і загадковим зображенням.

Та одного разу небо над павільйоном заговорило знову й повідало мені про те, що згори можна було чекати не тільки дива, а й зради.

Школа відзначала наш День спорту. В цей день одним із видів змагань був біг. Ми складали наше взуття в загальну купу, а потім шикувалися на певній відстані від неї і за командою бігли до неї, кожен відшукуючи свою пару взуття, взували його й мчали назад. Переможець цього змагання діставав безкоштовний квиток до шиллінгтонського кінотеатру. Того дня я знайшов свої черевики перший і вже почав був зав'язувати на них шнурки, як раптом звідкілясь згори, певне, з кола дорослих і старших дітей, що зібралися подивитися, пролунав владний голос: «Не зав'язуй! Біжи так!» Я підкорився й побіг назад, але мій рекорд не зарахували. Весь мій світ похитнувся від зрадництва того незримого голосу — я любив ходити в кіно.

КІНОТЕАТР

Він був за два квартали від нашого дому, і я почав бігати туди сам уже в шість років. Мати, що так суворо засуджувала мою звичку цілуватися з дівчатками, в питаннях відвідування кіно була навдивовижу поблажлива. В кінотеатрі йшли три картини на тиждень, по два дні кожна, а в неділю його зачиняли. Багато тижнів поспіль я дивився кожну нову картину.

Пригадую літній вечір у нашому дворі. Ми вже давно повечеряли, від ліщини на землю падає густа тінь. Світлячки ще не з'явилися, на нашій купі попелу горять сучки й папір, і від них у вологому повітрі стелеться низький дим. Я висловлюю вголос бажання піти в кіно, ні на що особливо не сподіваючись і не чекаючи іншої відповіді, крім «ні». І раптом мати велить мені йти перевдягтися, не минає й п'яти хвилин, як я вилітаю надвір у чистих шортах і сорочці. Тіні в саду згустилися ще більше, роса стала ще мокріша. Мати тицяє мені в руку одинадцять центів, і ось я вже мчу щодуху по Філадельфія-авеню у випрасованих шортах і білій як сніг сорочці. Я пробігаю повз канави, в долоні в мене заспокійливо бряжчать десятицентовик і один пенні. Не пам'ятаю, щоб я коли йшов до кінотеатру, — я завжди летів туди, мов на крилах. Картини йшли там найрізноманітніші, але найчастіше демонструвалися фільми жахів. Люди в них обертались на чорних котів, пальці їхні на очах скоцюрблювалися й перетворювались на котячі кігті, а волосся — на шерсть.

Були там і всі жахи, які населяють єгипетські піраміди, були старовинні англійські садиби, де самі по собі риплять двері й без вітру напинаються фіранки на вікнах, які загадково відчиняються. В цих садибах собаки відмовлялися заходити до деяких кімнат і жалібно скавучали, чуючи присутність чогось надприродного. Пам'ятаю, як я пробирався на своє місце темним уже залом і сидів, заховавши голову в куртку, переживаючи жах того, що діялося на екрані, і потихеньку підглядаючи крізь оту саму петельку, щоб переконатися, чи найстрашніше вже пройшло. Але крізь гудзикову петельку я бачив потвору Франкенштейна, бачив, як його освітлював спалах і як піт сочився по болтах, що скріплювали обличчя цієї страшної потвори. З кінотеатру я знову біг — цього разу вже від страху. Довкола мене була моторошна пітьма — перший сеанс починався о сьомій годині вечора й закінчувався о дев'ятій. До тієї пори навіть найдовший день змінювався темрявою, і кожний ганок на вулиці здавався мені склепом, де кишіли упирі, в кожному кущі уви-

жалася рука, скоцюрблена в корчах. Я мчав щодуху, від жаху піднімаючи якомога вище ноги, щоб ця страшна мертва рука не вхопила мене з доброго дива за литку. Останнім і найстрашнішим випробуванням був наш ганок; його цегляний бар'єр міг цілком надійно заховати за собою відьом, котрі обернулися на чорних котів. Якась надзвичайна сила виносила мене через усі східці й кидала до дверей, і якщо в передпокої було темно, я кулею влітав до кухні, де завжди хто-небудь був і де завжди горіла рятівна лампочка. Тільки там я приходив до тями й заспокоювався серед знайомих речей — холодильника, старенького, засланого цератою столу, за яким ми їли, і вікон, що здавалися зафарбованими в суцільний чорний колір. Та навіть сидячи разом з нашими в цій світлій кухні, я все ще злякано піднімав ноги, боячись темного простору під столом. То були роки розквіту голлівудської кінопродукції. Кінотеатр, злегка нахилений зал, надто вузький, щоб мати прохід посередині, був завжди переповнений. Найбільше я любив ходити сюди на вечірні сеанси в понеділок, у цей час публіки в ньому було менше, ніж звикле, і зал здавався мені майже моїм. Я мав у ньому своє улюблене місце — крайнє ліве в останньому ряду,— і найприємнішими були для мене хвилини, коли ще не гасли оранжеві бічні лампи, схожі за своєю формою на вавілонські світильники, і завіса ще не розсувалася, але нагорі вже вовтузився в своїй будці механік, налагоджуючи проектор. Я знав, що ще мить — і повітря наді мною розітне широкий, курний промінь світла, на завісі виникнуть титри якого-небудь фільму про мандрівки, і їхня спроектована нерухомість залишиться на екрані, коли з м'яким і лагідним шурхотом розсунуться половинки завіси, і тоді перед очима зостанеться тільки цей екран з живими малюнками, ще кілька поправок фокусу, і ось ці малюнки стають, нарешті, на ньому чіткі й ясні. Це ніжне й обіцяюче дзижчання проекторів було мені дорожче за все. На суботніх денних сеансах власник кінотеатру стояв коло виходу власною персоною і роздавав усім дітям пакетики з цукерками. На різдво на ранкових сеансах він влаштовував безкоштовну годину показу мультфільмів Уолта Діснея, а ми на чолі з директором недільної школи виспівували перед початком різдвяні гімни. Директор стояв, диригуючи хором, повернений спиною до білого екрана, і з мого місця в останньому ряду здавався завбільшки з муху, яка іноді нахабно розгулювала по лінзах кінопроектора. Його сумовитий голос кумедно лунав серед цих стін, що завжди приглушували звуки, але саме цього різдвяного ранку, коли в залі хлюпалося море святково вдягнених дітей, стіни ці, здавалося, набували нову властивість і розносили голос проповідника по переповненій залі гучною, дзвінкою луною. Після цього спеціального сеансу ми всі йшли до ратуші, де нас уже чекав найогрядніший службовець нашого міста, перевдягнений на Санта-Клауса, і дарував кожному зелену коробочку з шоколадними цукерками. Шиллінгтон був маленьке містечко і, певне, тому мав змогу субсидувати такі традиції.

ТРОЄ ТОВАРИШІВ

Щоб це, бува, не зачепило їхнє самолюбство, я назву їх умовно — А., Б. і В. А. жив або, точніше, проживав у сусідньому будинку. Він був син в'язальника і скидався на торбу, напхану різними скарбами. А. був гладкий, мав пивне черево, через кілька поколінь пивне черево теж може стати спадковою ознакою. Обличчя його було таке невиразне, що, здавалося, взагалі не мало рис, а просто сиділо в нього на плечах порожньою кулею. Після перегляду одного з мультфільмів Уолта Діснея, головним персонажем якого був Оле-Страус, А. почав дражнити мене «страусом». Шия моя була не така вже й довга, тож прізвисько обурювало мене своєю кричущою несправедливістю, його незаслуженість примушувала мене розмазувати на щоках сльози. Та хоч би скільки я ревів, ніщо не зупиняло мого мучителя. Мені було дуже гірко, таку саму гіркоту я відчуваю іноді й тепер, прочитавши критичний огляд на літературну новинку, що його зробив який-небудь учений муж з пухкенькими й рум'яними, мов яблучка, професорськими щічками, або вимучені каламбури благочестивих гномів, котрі вигадують їх для нашого «Таймса», і мені, як і колись, стає гірко, на очі навертаються сльози, а груди виповнюють холод і порожнеча.

А. був не просто сусідський хлопчик, він був як магнітне поле, сили якого могли діяти в різних напрямках. Він міг, наприклад, дати мені прочухана, як ті хлопчиська з потворно роззявленими ротами й маленькими брудними вухами, що час від часу лупцювали мене, підстерігаючи по дорозі зі школи. Я не дуже плакав, коли мене били, хоча, звісно, захищався, як міг. По-перше, під час цих лупцювань я принаймні вступав у контакт з довколишнім людством, що для мене, самотнього й відлюдькуватого хлопчика, часто здавалося вельми важкою справою. По-друге, хлопчаки, які мотлошили мене, були запеклі другорічники, невдахи або ж ті, кого взагалі виганяли зі школи за

неуспішність. Ці хлопчаки тинялися по місту у вельветових бриджах з протертими колінами і в батьківських сорочках, застебнутих під самісіньке горло — то вже була остання і найнезаперечніша ознака злиденності. Тому в цих нападках я відчував якусь справедливість, виправдану помсту невдатників, котрі духопелять учительського синка. Крім того, все це супроводжувалося зворушливою тривогою матері й бабусі, що перелякано кидалися до мене, коли я приходив додому весь у крові, обдертий і вкритий безліччю синців. Батько вдавав, що його синові ці побої підуть тільки на користь і зроблять з нього справжнього чоловіка,— і він, і я однаково боялися, що я можу вирости пестунчиком — він, можливо, боявся цього навіть більше, ніж я.

З Б. я познайомився, коли мені було одинадцять років. Було літо, я йшов до павільйону і раптом побачив незнайомого хлопчика. Він тягнув за собою на мотузку іграшковий танк з гумовими гусеницями, які сумлінно повзли по піску. То була гарна, добряча забавка, пофарбована в зелений, захисний колір — патріотично настроєні власники воєнних заводів випускали під час війни мільйони таких мініатюр своєї продукції, і ми гралися ними зі справжнім — хай теж у мініатюрі — воєнним запалом. Він був вищий і старший за мене, і все-таки я забалакав до нього, можливо, тому, що мене вабила його іграшка, а радше тому, що в нього, як і в мене, був такий самий сумний і самотній вигляд і твердий, як дріт, каштановий чуб. Ми швидко заприятелювали. Він жив у сусідстві, ближче до богадільні, тобто в тій частині вулиці, де завжди траплялися нещасні випадки. Батька в нього не було, а самі вони з матір'ю нещодавно переїхали до Шиллінгтона з якогось містечка на Середньому Заході. Крім ігор у війну, ми з ним займалися безліччю інших справ. Іноді ми цілими днями грали в мармурові кульки, поки один з нас не вигравав у другого всі його скарби, які зберігалися в порожній бляшанці з-під кави. Потім ми захопилися випилюванням; це було зовсім просто, треба було тільки мати лобзик з пилочками і фанеру, а фігурки тварин можна було копіювати з коміксів. Ще ми показували «кіно». Для цього ми брали дитячі книжки, вирізали з них барвисті малюнки й наліплювали їх на стрічку. Цю стрічку потім навивали на котушку з-під туалетного паперу, а за кінотеатр нам правила картонна коробка з прорізом. Крім того, ми майстрували телефони, перегонові автомашини й цілі міста майбутнього, використовуючи на те все, що потрапляло під руку — ящики з-під помаранчів, сигарні коробки, бляшанки з-під арахісової олії та інший незамінний у будівельній справі мотлох. Він завжди добре ставився до мене, і коли ми з ним гралися в «монополію», охоче поступався мені роллю «президента». З кожним роком помітнішою ставала різниця у віку, і його все більше зв'язувала моя прихильність. Траплялося, що ми бились. Якось у розпалі сварки я з жахом почув, як кидаю йому у вічі найстрашніше, найобразливіше для нього слово — «байстрюк». Ми ніколи не згадували про це, ми навіть, здається, забули про цю сварку і помирилися — адже діти так легко забувають сварки й прощають усі образи! — але невидимі зв'язки нашої дружби порвалися. Він мав негарне, довге, серйозне обличчя з випнутим підборіддям і, можливо, він тепер працює інженером у секретній лабораторії якоїсь радіоелектронної компанії.

Отже, через Б. я вперше познайомився з шаблоном, за яким проходить всяка дружба — спершу відбувається знайомство, коли нас взаємно приваблює чарівність новизни, коли ми здаємося дотепними й нічого не вимагаємо такого, що виходило б за межі простої ввічливості. На такій стадії дружби смерть одного з друзів дуже здивувала б другого, але не більше. Це приємна й надійна стадія, при суворій дієті сутичок вона може проіснувати все життя, а обоє друзів, зустрічаючись, щоразу відчуватимуть невиразну радість. Відтак настає близькість — на цій стадії кожен з друзів сміється, тільки-но другий встигне вимовити перше слово жарту, вони стають такі близькі, що розуміють один одного з півслова. Між друзями панує повна гармонія, все, що дозволить собі зробити або сказати один із них, негайно відгукується в душі другого. На цій стадії смерть одного з друзів викликає безмежне горе в другого. Це екзальтована й нестійка стадія, на ній навіть найщиріша дружба легко може перерости в свою останню стадію — раптовий відплив. Хто-небудь з друзів висуває неправильне припущення або висловлює хибну думку, пропонує те, з чим не погоджується другий. Подеколи це супроводжується вибухом почуттів, та найчастіше відповіддю в цей момент буває мовчання, і минають цілі місяці, перш ніж розкривається природа цього мовчання. Замість того, щоб розвіятися, мовчання зростає, бере в лабети розум, сушить гіркотою горло; забуття і прощення, які раніше так часто приходили на поміч, тепер уже більше не допомагають — тепер усе одного в одному дратує і здається нестерпним. Невірність дружбі, що була сама по собі, можливо, маленькою часткою, звалила тверду колону довір'я, перетворила всі плюси на мінуси. Все в другому стає ненависне й огидне, і все-таки за нього ви ще

тримаєтесь. Надто багато вкладено в нього своїх хвилин і слів, і тепер він володіє цими словами й хвилинами, як заложниками, звірені їм таємниці закарбувались у вас так глибоко, що ви не здатні їх витравити; навіть роки часу не можуть стерти їх цілком, бо однаково залишаться незмивні плями. Тепер, — хоч друзі можуть і далі зустрічатися, всміхатись і вдавати, що їхня дружба була лиш просте знайомство, яке ніколи не переходило в близькість, — смерть одного з друзів тільки втішить другого. Сумна модель, винятком з якої був тільки В.

Він став моїм другом ще до дитячого садка, і він не перестав бути ним і досі. Коли я тепер заходжу в його дім, він і його дружина садовлять мене за стіл і частують пречудовим вином, шматочками смачного сиру на хрумких крекерах, достоту як двадцять років тому, коли він пригощав мене запасами з холодильника своєї матері. Він завжди був природжений господар, а я природжений гість. Крім усього іншого, він був розумний. Він був такий розумний, що, коли я пригадую тепер нас разом, мій дитячий розум здається мені примітивним, як розум кажана або землерийки. Коли він декламував у школі який-небудь уривок, його спокійне чотирикутне чоло ніби випромінювало сяйво. Долоню правої руки він застромляв під пахву лівої, а в лівій тримав олівець, яким автоматично відбивав такт по стегну. Відповіді його завжди були правильні. Він перемагав мене на контрольних з правопису та в інших наших класних турнірах.

Якось він обігнав мене в колекціонуванні дитячих книжок і дістав Міккі Мауса у виданні Уолта Діснея. Я досі бачу перед собою цього Міккі, що його я так прагнув роздобути, бачу його потемнілу від часу обкладинку й малюнок на ній, виконаний у примітивному стилі Діснея — чорні груди Міккі оголені, як у дитини, а замість очей— дві вузенькі щілинки. Втрата цього скарбу пішла мені на користь, вона допомогла мені назавжди вилікуватися від надії стати колинебудь справдешнім власником.

В. був безстрашний. Він навмисне підпалював поля, він встрявав у двобої найзадирикуватіших хлопчаків, які воювали камінням. Якось удень він наполіг, щоб я грав з ним у скраклі, а за годину його поклали на операційний стіл з гострим апендицитом. Він був практичний і заповзятливий: передплачував часописи для наших сусідів, підстригав їхні травники, вкладав фінансові угоди з рідним батьком і так успішно колекціонував поштові марки, що став справжнім філателістом, захарастивши всю свою кімнату сталевими скриньками, в яких він зберігав свої скарби. Він невпинно складав гроші; щоразу, коли я заходив до нього, він діставав маленького бляшаного сейфа і довіряв мені перераховувати свої скарби, які росли просто на очах — щойно вони дорівнювали 27 доларам і 95 центам, наступного тижня там було 29 доларів і 90 центів, а ще за тиждень сума досягала вже 30 доларів і 90 центів, причому всі паперові гроші лежали, перев'язані в акуратну купку з новеньких, спеціально наміняних кредиток. То був дивний ритуал: перераховуючи його гроші, я почувався багатшим. Ми зачитувались Еллері Квінтом і грали в шахи, ми вигадували нові ігри й дискутували про безмежність. Пізніше, вже в юнацькі роки, він захопився колекціонуванням платівок. Найбільше він любив квінтети Бенні Гудмена, але йому подобавсь і Фетс Уоллер. Сидячи в його такій добре знайомій для мене кімнаті, де всі стіни було заставлено скриньками з марками — постійним джерелом нових надходжень у його бляшаний сейф — і слухаючи, як мій друг мугикає собі під носа модний мотивчик якогонебудь корифея джазу, я почувався опікуваним у кращому розумінні цього слова — ідеальним гостем ідеального господаря. І від того, що ми обидва прожили дитинство в Шиллінгтоні, наша дружба здається мені ще ідеальнішою.

РЕЛІГІЯ

Догматично я став прихильником конгрегаціоналізму, цього символу церковної незалежності, та коли я стою в цій світлій, сповненій лагідного такту церкві, що прийняла мене в своє лоно, і виспівую урочистий і могутній Лютерів гімн, який ми так рідко співали дітьми в нашій лютеранській церкві, очі мені ріже від сліз і горло пересихає з хвилювання.

З усієї нашої родини тільки батько регулярно ходив до церкви. Щонеділі він повертався звідти з недільним випуском «Орла» під пахвою й зі скаргами, що цього разу проповідник виголосив аж надто довгу проповідь. Мої особисті стосунки з церквою були маловтішні. У недільній школі я дуже рідко одержував шпильку за ідеальне відвідування, хоч мені й моїм батькам здавалося, що я відвідую її так само бездоганно, як і інші її учні. Замість шпильки мені звичайно видавали олівець зі штемпелем «Фірма поховальних речей Кінгта». Одного разу я хотів був вступити до Ліги Правдивих Лютеранців, знаючи, що під її егідою ховається масовий громадсько-расовий рух, та мені не пощастило: я прийшов на збори цієї ліги в урочистий вечір з на-

годи Дня всіх святих, і мене туди не впустили, бо на мені не було парадного чорного вбрання. І, нарешті, найбільша невдача полягала в тому, що якось по дорозі до недільної школи мене збив автомобіль. У долоні моїй була затиснута рідкісна колекційна монета, і я не випустив її навіть після того, як мене протягло п'ятнадцять метрів буфером автомобіля. І подумати тільки: ця героїчна відданість церкві не була потім якось більш-менш компенсована! Що й казати, лютеранська церква не злюбила мене.

І все-таки сварливість і негостинність цього вмістилища душ дивовижно зміцнювала віру в цінність його тверджень. Я тепер не пригадую своїх перших сумнівів, може, я тоді вірив сліпо. Коли ж ці сумніви врешті до мене прийшли, вони не зачіпали гілок дерева моєї віри, вони накидалися зразу на його коріння. Бо ж, якщо повірити першій догмі віровчення, то решта двадцять вісім посипляться за нею, мов каміння, пущене з гірського схилу! Той бог, далекий за часом і простором син сірійського тесляра, що пішов блукати по землі, добровільно лікуючи і віддаючи себе на наругу, стверджуючи й оплакуючи, ідеально гармоніював з закладеним у мені поняттям про творця. Таїнство, що так дивувало мене в дитячі роки, полягало у визначенні мого «я», яке все поглинає і незбагненним чином усьому передує, «я» — піщинки, що живе так відокремлено серед більйонів інших таких самих піщинок історії. Чому я це «я»? Я не знаходив відповіді на запитання, і це дивувало мене. Шиллінгтон виховав у мені сприйнятливість до необгрунтованого й надприродного, чим так славиться православна релігія. Віра в надприродне була така сильна, що в сусідньому з нами місті Грілі місцевий знахар вивісив на дверях свого дому вивіску, наче доктор медицини, що займається приватною практикою. Нещодавно я був здивований, прочитавши перелік забобонів у Фразера, що їх він наводить у своєму «Золотому дзбані», здивований, яка величезна кількість з них уростає в нас всупереч всякому глуздові. Моя бабуся завжди мимрила собі під ніс якісь заклинання, вона народилася в сільському світі розсипаної солі та розбитих дзеркал, чаклунських півмісяців та інших знамень. Від неї, наче інфекція, передавався мені страх, що наш дім населений привидами. Я мстився їй за цей страх тим, що примушував її стояти під дверима ванної, поки я в ній хлюпостався. Тепер, щоб помститися, мені кортить застати її сонною в передпокої, де повнісінько привидів, вискочити їй на спину й стукати п'ятами з люттю, яка не дає мені спокою після кожного дурманного забобонного страху. Щоб зрозуміти цю лють, уявіть собі на хвилину, що моя батьківщина — африканське село, де під гостроверхими дахами хатин лунають лиховісні звуки там-таму, де в тривожній пітьмі скрадаються страшні передчуття, заповнюючи все перед собою дурманом забобонів.

КАКТУС, ЩО РОЗКВІТАЄ ВНОЧІ

То було під час війни, майже на самому її початку. Щойно один з часописів вийшов з обкладинкою, на якій розкішно вдягнений і зубатий Хірохіто зловтішно всміхався миршавому Гітлерові й ще більш жалюгідному та підтоптаному Муссоліні. Наш флот у Тихому океані гасав по всіх островах, і японці в нашій уяві були расою демонів, здатних на будь-які звірства.

Кактус, що розквітав уночі, належав сім'ї, яка мешкала на нашій вулиці в обштукатуреному будинку, низькому й похмурому всередині, з вітальнею, захаращеною похмурими меблями, гаптованими серветками й порцеляновими дрібничками. Розкішний кактус заносили до вітальні на різдво, весь увішаний блискучою фольгою, намистом зі смаженого кукурудзяного зерна, паперовими ланцюгами, фруктами в цукрі й скляними кулями — одне слово, всіма мальовничими ялинковими прикрасами, уцілілими від попереднього покоління.

Цей кактус був найнезвичайнішою річчю на нашій вулиці, і ми, діти, з нетерпінням чекали, поки він розквітне. У ту теплу і ясну ніч здавалося, що на землі запанував мир. Мати, бабуся і я бігли по Філадельфія-авеню. Було вже пізно, я давно мав бути в ліжку. Знаменитий кактус винесли з дому й поставили у вузькому просторі між обштукатуреною стіною і парканом. Тут уже зібралась юрба сусідських жінок, у темряві невиразно вимальовувалися їхні повні плечі й жмутки зібраних на потилиці кіс. Пуп'янок кактуса розпускав свої шовковисті, неприродно жовті пелюстки на дивному, вигнутому стовбурі, але на нього ніхто не дивився. Бо над нашими головами в небі, всіяному зорями так густо, немовби в нього шпурнули жменю солі, проступали мандрівні промені Аврори, які тепер довшали й яснішали, так що можна було розрізнити зелені та голубі тіні, вони повільно танули в повітрі, аж поки зникли зовсім. Тут, так далеко на півдні, це було рідкісне, незрозуміле видовище, і жінки тривожно зітхали, ще тісніше збиваючись докупи. Я плутався між їхніх ніг та спідниць, і раптом мене огорнула несподівана хвиля страху. «Що це?

Кінець світу?» — крикнула якась жінка. Їй ніхто не відповів. І тоді в небі з'явилася червона цятка, що світилася. То летів літак, крила його слабо мерехтіли в темряві, а рокіт двигунів був тонкий, як дзижчання оси. Японці! Авжеж, звісно, то японці летіли бомбувати Шиллінгтон — центр всесвіту! Я стогнав і мовчки молився, чекаючи чуда — японці в нашому небі здавалися такою самою неймовірною подією, якою була неправдоподібна краса екзотичної квітки, що розпустилася біля моїх ніг.

Літак пролетів, звичайно, мимо, то був один із наших. Мою молитву почули боги, і нам зі звичною байдужістю було подаровано спасіння. Ми пішли додому, переконані в зовнішньому спокої світу, тільки стогін сусідських жінок надовго закарбувався мені в пам'яті відчуттям чогось оголеного і беззахисного.

МИСТЕЦТВО

Гортаючи альбом, що його мати склала з моїх дитячих малюнків, я наткнувся якось на забутий малюнок з дивним написом: «Містер Сонце розмовляє з бабусею Зимою в своєму кабінеті». Бабуся Зима, зображена на малюнку у вигляді сірої хмари на рівних, як палиці, ногах, невимушено всміхаючись, розмовляє з господарем — блискучою, жовтою кулею на таких самих палицях. Гості й господар сидять на стільцях, які складають усю обставу сонячної приймальні. Те, що джерело світла неодмінно мусить мати десь свій кабінет, цілком влаштовувало мою концепцію художника, хлопчиська, який жив у непримітному Шиллінгтоні й, озброєний тільки папером та кольоровими олівцями, методично, наче зубний лікар, практикувався в своєму нелегкому мистецтві.

Гете, можливо, не єдиний, хто попереджає, щоб ми були обережніші в наших юнацьких захопленнях, бо вони не змінюються в нас до самої старості. Приїжджаючи тепер до моїх старих у Пенсільванію, я часто вдивляюся в хлопчачу фотографію, яка висить у домі, де вони нині мешкають. Хлопчина на цій фотографії всміхається, пильно вп'явшись ясними очима в щось у кутку кімнати. Я вдивляюсь у цю фотокарточку, розчарований тим, що зображення на ній таке безживне, що я не можу прочитати на обличчі хлопчини задоволення чи вдячності. Хлопчик на фотографії усміхається чомусь невидимому позад мене. Він для мене живий, а от я для нього ні. Він, цей хлопчик, розумів мистецтво й не бачив ніякої різниці між майстерним малюнком і безграмотною мазаниною, для нього ця мазанина була лиш тонкою лінією олівця, виведеною з Шиллінгтона і взагалі з часу в безмежність невидимих і навіть ще не народжених відчуттів. І ось він малював свою безмежність як джерело світла. Яка наївність! І все-таки це його передбачення, як усі його передбачення в питаннях релігії та політики, було єдино правильне — я досі не знайшов інших, котрі могли б їх замінити. Хлопчик любив чистий папір, і ця любов підвела нині мене до своєї нелегкої спроби художника. При цьому я міркував так: якщо папір може правити за основу для позначок і штрихів, то чи не можуть окремі події точнісінько так само визначатися єдиною, невідомою і невідчутною основою? Може, все це не так, але кизилове дерево, телефонні стовпи, ганки та живоплоти тішать мене тим, що в моїй географії вони здавалися мені центром всесвіту.

КІНЕЦЬ ДИТИНСТВА

Якось у квітні я йшов нашою Філадельфія-авеню і тільки-но переступив через маленьку канавку на тротуарі, куди стікала дощова вода — пам'ятна перешкода для моїх роликових ковзанів — скільки років я вже не катався на цих ковзанах? — як раптом з будинку навпроти вискочив підліток і побіг мені назустріч. У цього хлопчиська було п'ятеро братів, і всі вони служили в армії, на вікні їхнього будинку красувалося п'ять голубих зірок. Він був на кілька років старший за мене і завжди дратував моїх дідуся та бабусю тим, що бігав до школи через наше подвір'я. І ось тепер, довгоногий і цибатий, він біг до мене по діагоналі через вулицю з буйними кронами дерев. Я озирнувся, крім мене, на вулиці не було ані душі. «Джонні! — кричав він. — Джонні!» Я зрадів, що він, такий високий і дорослий, розмовляє зі мною, як з рівним.

— Ти вже чув?

— Ні. А що таке?

— Та по радіо! Помер наш президент!

Того літа закінчилася війна, а восени, ставши несподівано для самих себе власниками старенького автомобіля, ми назавжди вибралися з нашого великого, білого будинку.

Ми переїздили в День усіх святих. Поки на вулиці вантажили останні меблі, які нікуди не перевозили з дня мого народження, до будинку підбігли дитячі постаті, перевдягнені привидами й чортами. Вони подзвонили в наші двері й, коли мати відчинила, зупинилися здивовані, налякані порожніми кімнатами, і сумовито пішли геть, так нічого й не випрохавши. Спакувавши останні речі, погасивши світло на кухні й замк-

нувши двері, ми втрьох — дід і бабуся переїхали на ферму першими — сіли в наш старенький «б'юїк», якого батько купив досить дешево, — у Шиллінгтоні, де скрізь можна було дійти пішки, нам ніколи й на думку не спадало купити автомобіль, — і поїхали нашою вулицею на схід, повз богадільню і далі. Навмисне виявляючи невдоволення цим несподіваним переїздом, — мені минуло вже тринадцять, і я ставав хитрим, — я обернувся й крізь задню шибку прикипів очима до нашого будинку. Я побачив тільки відблиск місячного світла, який ковзнув по вікну, а відтак пропав, і тоді перед моїми очима лишилася тільки цегляна стіна, що весь час віддалялася. Тут, коло цього причілку, де не було вікон і де хлопчаком я годинами стрибав із тенісною ракеткою та м'ячем, відпрацьовуючи удар, стояло моє кизилове дерево, трохи затулене силуетами інших дерев, але набагато вище за них. Я відвернувся, щоб не бачити, як воно щезне з очей, — мені хотілося, щоб моє дерево зосталося мені в пам'яті яскравою і живою тінню дитинства.

З англійської переклали Ю. РАЙСЬКИЙ, Ф. СОЛОМАТІН та Ю. ПОПСУЄНКО